

ACC. N.R M. 14099:1-36.

Landskap: Västergötland Upptecknare: Axel Johansson, Härvid
Härad: Kinna Berättare: olika personer; se upptecknar
Socken: Östra Ölmeåda Berättarens yrke: bladens baksida!
Uppteckningsår: 1956 Född år: i

FOLKLIVS.
ARKIVET
LUND

Husbondefolk och tjänstefolk s. 1-36. LUF 105

Skriv endast på denna sida.

ACC. N:o R

M. 14099:/

3/12-36

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Luf 105
/.

HUSBONDEFOLK OCH TJÄNSTEFOLK. L U F. I05.

Först vill jag besvara denna frågolista, med vad min moder har berättat från två gårdar där hon i sin ungdom tjänat piga. Husbondefolket på båda dessa gårdar var s,k,herrskapsfolk. Jag skall sedan göra uppteckning från en vanlig bondgård. Den ena gården heter Ellebäckstorp, en rätt stor gård eller gods. Den andra Lerbäcksbyn, som den tiden uppteckningen gäller, var en större bondgård. Uppteckningen gäller tiden 1893-1900. På båda dessa gårdar sköttes såväl jordbruks- som skogsbruket och eventuellt förekommande binäringar av lejd arbetskraft. På Ellebäckstorp fans en 60-70 nötboskap, ungdjur inberäknade, ett tiotal hästar, 4-6 oxar och svin. Tjänstefolket var, ~~XXXXX~~ 4 st. drängar, 4 st. pigor, två av dessa var mjölkpigor, en husa eller s,k, kammarjungfru, en köksa. En rättare fans en kusk en ladugårdsskötare. ~~KOGUBBE~~ Denna fick ha en till hjälp. I regel fans det också en gårds snickrare. Till gården hörde en 16-17 torp, alla torparna gjorde dagsverken, alt efter torpens storlek och värde, från ett till två dagsverken i veckan. Dessutom var varje torpare skyldig att göra s,k, (hjälpor), som fick utföras i kvinnodagsverken, det var en 12-16

st, varje torp var skyldig att göra. Dessa hjälpor skulle göras i slott och skördetid, samt vid potatis och rovupptagning. Dessutom utfördes arbete, helst sommartid, av torparnas söner och döttrar, samt av deras barn. Byggnadsarbetare, som snickrare, murare, stenarbetare, målare, samt även korgmakare, sadelmakare, m.m., var ej fast anställda utan arbetade, som daglönare. På Lerbäcks byn en mindre herrgård var det två pigor och tre drängar. Där fans en 16-17 kor åst, hästar och diverse vanliga smådjur. Förhållandena var ganska lika mellan husbonde och tjänstefolket på båda gårdarna, varför uppteckning en helt gestaltar sig från Ellebäckstorp. Endast där vesäntliga skilnader varigt rådande, gör jag anmärkning därom.

Anställningstiden var i regel ett år, med detta menas att man tog städja för ett år åt gången. Hur ofta en dräng eller piga bytte plats, var nog mycke varierande. Det fans den dräng eller piga, som bytte plats varje år, en del vartannat, andra vart femte eller tionde år, det fans de, som stannade XXXX på samma plats tills de gifte sig, och de, som stannade på samma plats hela sitt liv. På denna gård, som denna uppteckning gäller, gjorde husbonden direkt inget grovarbete.

Tillsammans med rättaren bestämde han över dagens arbete, det var
väl mäst han, som bestämde och rättaren som hade tillsyn över det-
samma. Han var dock inte någon riktigt ytligt fin herre, som de fles-
ta i hans stälning var vid denna tidsepok. Han gick alltid och syss-
lade med småarbeten, plockade bort maskros och annat ogräs från sä-
desfälten m.m. Skogen var hans stora inträsser, under vintertiden gick
han där nästan varje dag, röjde och gallrade, kvistade under granar.
Men han gick alltid för sig själv när han utförde dessa sysslor, som
jag förut nämt var han ej något stolt eller högfärdig, men han arbe-
aldrig tillsammans med sina arbetare. Husmodern deltog aldrig di-
rekt i det husliga arbetet. Men hon var ju ansvarig för att arbetet
blev utfört och riktigt gjort. Hushållet på denna gård var stort,
husbondfolket hade 8 barn, de var altså 10, 8 tjänare och vid vissa
tillfällen 2 lärare för barnen. Ofta var det också bjudningar för
de ikringliggande gårdarnas herrskap. Arbetet mellan tjänarna var
så fördelat, att pigorna hade huvudet i första hand att utföra den
sin huvudsakliga syssla, sedan fick de hjälpas åt med överblivna ar-
beten. Altså skulle kammarjungfrun utföra all uppasning åt hushond-

folket och barnen, städa och elda, passa upp för gäster m.m. Om hon fick tid över, fick hon hjälpa till med tvätt mangling och strykning. Mjölkigorna hade också först och främst sin syssla att köja utföra, sedan fick de hjälpa till med vad som för dagen var mest att göra med. Köksan behövde alltid att få hjälp i detta stora hushåll, likaså med tvätten var ju alltid mycket att göra. Någon nämnyärd rangskilnad mellan igorna förekom ej. Drängarna som arbetade i jordbruken och i skogen, fick ofta utföra samma arbete, fast även de hade sina olika benämningar. I första hand var det rättaren, fast han räknades inte till drängarna, han var givetvis lite förmer. Så var det födrängen han var rättarens närmaste man och som namnet säjer, skulle han gå före med arbetet. Vid rättarens frånfälle fick han också träda i hans ställe. Sedan var det ködrängar, för såväl hästar, som oxar. Desom fick köra hästarna ansågs för lite mera än oxfordarna. Sist i raden var det lilldrängen, han fick göra alt möjligt, biträda i ladugård och stall och befalades av alla, hans första år, som lilldräng var säkert inte avundsvärt. Men om han stannade kvar tills han blev stor, fick han tillfälle att plåga någon annan igen. Solodariteten mellan arbetarna

av tattar släkt. Sedan fans det en del arbeten, som kanske inte ansågs direkt förnedrande, men i en viss mån nedsättande. En djurskötare av idag anses ha ett mera ansvarsfullt arbete, än de andra åant-arbetarna. Förr ansågs det åtminstone i en väx viss mån nedsättande att vara "kogubbe" eller "svinagubbe". Att rensa avträdet var också i en viss mån nedsättande, fast ej på samma sätt, detta arbete var ju blott tillfälligt. I regel fick detta göras av alla på en gård anställda manfolk, altså den ena den ena gången och en annan den andra. Det blev för det mesta lite spefulla tillmälen till den, som KK skulle göra det, men detta hade han tillfället till att betala igen nästa gång när det blev någon annans tur. Utspridning av gödslen ansågs ej, som något nedsättande, detta drabbade alla manfolk lika. Sotning utfördes i regel av kringvandrande sotare. Detta var ju ett yrke, huruvida det ansågs förnedrande, vet jag ej med bestämdhet, men det stod ej högt på yrkenas rangskala. På de stora gårdena var det ej så vanligt, att kvinnor gjorde mansgöra ellre omvänt, som ansågs som vanhedrande. Någon kompensation, för sådana arbeten, förekom ej, i så fall var det en eller några supar bränvin.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

6.

ACC. N:o M. 14099:7.

7.

Rengöring av inälvor vid slakt, har inte här på orten ansetts, som något nedsättande arbete. Till detta anlitades om man ej hade tjänstefolk, som var kunniga med det, en kvinna, som var känd för sin kunnighet och även renlighet. I stort sett var nog dessa arbets förhållanden ganska oförändrade här på orten, tills under och efter första världskriget. Ändringen skedde så småningom undan för undan. Även detta torde varigt ganska individuelt och vad, som gäller vissa arbeten, en ganska stor skilnad på olika gårdar. En del var mer och en del mindre konserrativa och traditionsbundna. Många gånger var denna brytningstid, ganska besvärlig. Arbetstiden i äldre tid började för såväl pigor, som drängar kl. 5 på morron och var ej slut pingornas del förrän kl. 9-10 på kvällen. Drängarna slutade sommartid kl. 8 och under den mörka årstiden måste ju arbetet utomhus avbrytas vid mörkrets inbrott. Fast de var i regel skyldiga till att göra s,k, kvälsseter. Detta arbete bestod i att spinga stickor, som användes till tändved, och så fick de göra kvastar, som täljades av björkris. Någon ordnad fritid för tjänstefolket fans ej i äldre tid. Det är först med lite senare tider, som sådant blev infört.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

7.

ACC. N:oR M.

14099:8.

8.

Om tjänarna ville ha fritt, fick de be husbandfolket om detta. Friheten om kvällarna var bättre för drängarna än för pigorna. Drängarna hade i regel fristående stugor att bo uti och kunde inte så lätt kontrolleras. De minderårigas arbetstid, var sommartid lika med de äldres, fråntagandes när de äldre började kl, 5 på morron. Det arbete, som de äldre då utförde, var ryckt av hästar, smörjning av vagnar m.m. Det egentliga utarbetet började kl, 6,30. Jag har själv varigt med om att gallra rovor, från kl, 6,30 till kl, 20 med två och en halv timmes rast, altså II tim, arbetstid. Denna arbetstid kor tades sedan, jag vill minnas att det var 1913-1914, med en halvtimma på morron och en på kvällen. Arbete för egen hand fick tjänarna ut föra på kvällen, när alt annat arbete var slutfört. Några fridagar förekom ej ~~uknuknuknuknuk~~. Undantagandes friveckan, tiden från den 24 okt, till den 1 te, nov. Men den friveckan blev endast för den tjänare, som skulle flytta. Dessa fridagar tillbragdes i första hand i hemmet. Höstmarknaderna brukade också att infalla denna tid, som en passande förströelse och för inköp av nödvändiga klädespersedlar. Någon mat brukade ej tjänarna få med sig hem, åtminstone ej från

FOLKLIVS-
ARKIVET

LUND

8.

denna gård, som uppteckningen i huvudsak gäller. Men jag har hört
omtalas stället där tjänarna fått mat med sig, vid besök i sitt hem.
Någon känsla av samhörighet mellan husbondefolket och tjänare före-
kom ej å denna gård, och med säkerhet ej heller på någon av de dåva-
rande större gårdarna. Där sådant förekom var på de mindre gårdarna
där blott en eller två tjänare fans. Men det var nog på få gårdar,
som tjänarna kunde betrakta sig, eller betraktades, som familjemedlem-
mar. De stora gårdarna ägdes i regel av s,k,herrskap, rangskilnaden
den stora sociala klyftan, gick aldrig för en tjänare att komma över.
På denna gård hade drängarna sin särskilda stuga drängstugan. I den
fans eldstad och plats för personliga tillhörigheter. Pigorna låg i
köket två i varje bädd, sina söndagskläder och övriga tillhörigheter
fick de ha på ett vindsrum, ovan drängstugan. På många gårdar fans
dock särskilda rum även för pigorna. Fast köken torde dock i de flesta fall varigt deras sängkammar. Tidpunkten när förändringar
skett på detta område är svårt att ange. Destora gårdarna här på
orten hade nog almänt slutat att ha drängar i slutet på 1800 talet
och början på 1900 talet. De övergick då till statare.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

9.

ACC. N:o M. 14099:10.

10.

På denna gård åt ej husbondefolket och tjänarna tillsammans. Vad som menas med "folkastua", vet jag ej om jag näjaktigt kan besvara. Jag utgår dock ifrån att det är detsamma, som här på orten kallades för dagsverksstuga, på kindospråket, det gamla alltså "dagsverksstova". På Ellebäckstorp fans en sådan, som fått smeknamnet "harahyttan", den finns ännu i dag, fast nu är det garage m.m. Denna stuga användes av torparna och andra dagsverkare, till att sitta och äta middag i. Den användes också av sadelmakare och korgmakare, när de utförde sitt hantverk. Den var också en allmän samlingsplats under den kalla årtiden på middagsrasten, även på kvällarna, hälst då av något älskande par. I regel fans det en liknande stuga, på varje större gård. Som jag förut nämt åt aldrig husbondfolket och tjänarna tillsammans på denna gård. Men de åt på samma tid och samma mat. Men det var ej på alla gårdar, som detta gjordes. Till detta skall jag återkomma senare. Skillnaden i detta fall berodde nog mest på husbondfolket finhet och stolthet. Vi bjudningar och vid högtider, fick tjänarna väl med, åtminstone i en viss mån av den mat, som förekom, men det var dock smulor från deras herres bord, de fick äta efteråt och i

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

10.

ACC. N:oR M. 14099://

//.

köket... Förändringar i förhållandet mellan husbondefolk och tjänare från då tills nu är väl ganska mycket. De flesta förändringarna har väl skett densenaste tiden, fast förändringarna får väl anses börjat vad de stora gårdarna beträffar, när de slutade att ha drängarna i maten och införde statsystemet i stället. Även detta system är ju nu helt avskaffat, lantarbetarna är ju numera helt kontantavlönade. Den sociala klyftan mellan godsägarna och lantarbetarna finns väl kvar, men de har ju helt andra villkor nu mot då. De bondgårdar, som förr hade drängar och pigor finns inga nämnvärt mer här i socknen. Någon bondpiga tror jag inte att det finns och det finns blott tre bonddrängar. De två av dessa är äldre män i 60 års åldern, den andra i 40 årsåldern, alla tre har varigt länge på sina platser och är helt som familjemedlemmar. Denna ändring ändring har, som alt annat skett så småningom i samband med all annan utveckling. På de större gårdenas festligheter, fick som jag förut nämt, inte tjänarna delta på annat sätt än att de i en viss mån fick med av kalaset. På en del bondgårdar var nog förhållandet detsamma. Men på en del var nog tjänarna med, detta var mycke beroende på husbondefolkets umgänge.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

//.

I vissa fall var det också beroende på tjänarna... Om det var en dräng som hushunden tyckte mycket om och inte ville att han skulle flytta från honom, så fick han vissa fördelar. Att få vara med på hushondens kalas hörde till detta. I kyrkan var det så att varje rote hade sina bestämda kyrkbänkar, dessa var sedan delade på de olika rotarnas gårdar. Herrskapen från de stora gårdarna, även en del storbönder hade dock sin plats på läktarens första bänkrader, dessa platser var betalda och ingen annan fick sitta där. Mindre bönder, som också XX kanske hade tjänare, satt bland dessa i sina bänkar. Herrskapets ungdom fick däremot, om det inte var plats för dem på de betalda bänkarna, sitta på de för gården avsedda bänkarna. Tjänarna hade sina bestämda kyrksöndagar, det var varannan söndag och då var de tvungna till att gå. Vad som beträffar förhållandena mellan tjänstefolket och gårdarnas egen jämnåriga ungdom, var vad som beträffar de stora gårdarnas ungdom, ingen gemenskap med tjänarna, varken i vardagslag eller vid fästliga tillfällen. I stort sett var det så att de stora gårdarnas ungdom och de, som räknades till herrskap, var tillsammans. Fast även i detta fall fans undantag, mor berättar att ungdomen på

Ellebäckstorp var hon aldrig tillsammans med, men herrskapsungdomen på Lerbäcksbyn var glada för att dansa och var till sammans med dem vid vissa tillfällen. Det mästa, som detta förekom var sommartid, de dansade då på en gårdsplan. Däremot var de inte med när tjänstefolket, bond och torparungdom under vintertid hade s.k. lekstugor. I äldre tid var det så, åtminstone här i socknen, att det fans s.k. byalag, även vad ungdomen beträffar. Några offentliga nöjen fans ej, sommartid dansades det på en där till lämplig gårdsplan. Vintertid anordnades lekstugor, då hyrdes en lämplig torp eller bondstuga, ungdomen betalade lika för vad kostnaden blev. Trakteringen var i regel kaffe och sprit. Pojkarna betalade kalaset den ena gången flickorna den andra, fast flickorna köpte ingen sprit, det fick pojkarna göra själva, den gången det var flickornas tur att bjuda. Dessa dans tillstälningar, som här på orten kallades för, lekstugor, hopaläggeber, skramlebaler "kärt barn har många namn" var alltid i byalag. Det fortsatte till rätt sena år, jag har själv i min ungdom varit med på många sådana. Det var ej förrän efter 1920 talet, som byalagsindelningen i detta fall började att släppa ~~XXXX~~sina strängt dragna

ACC. N.R M. 14099:14
17.

gränslinjer, fast även på detta område uppstod ibland gränsfall.

På Mölneby-Gård fick arbetare ungdomen bygga en dansbana, den första här på orten och troligen den första på ett ganska vidsträckt område. Dit kom fast i början med en viss tvekan, ungdomen från hela socknen, detta för denna orten ganska mycke ha bidragit till att ungdomen mer i sinn helhet enats. Föreningslivet torde annars vara det som mest sammanförde ungdomen, även syklarna har en stor förtjänst av detta. Med dessas intåg var det lättare att komma i kontakt med varandra. Några särskilda ungdomsfäster torde inte varigt här förrän efter 1900 talet, jag menar nu offentliga. I riktigt äldre tid var det nog inte så vanligt att en son eller dotter hade bjudning, men det förekom och efter sekelskiftet var det nog ganska vanligt. I första hand bjöds då släckningar, nära vänner och bekanta, många valde då sina vänner och bekanta med en ganska stor urskiljning, mången förutvarande vänskap har också brutits, av en utebliven bjudning. På de mindre gårdarna hände det att tjänstefolket också fick vara med Max på en sådan bjudning, under vissa förhållanden, som jag förut nämt. Tidpunkten för när tjänstefolket började att uteslutas

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

14.

från gårdsungdomens fästliga umgänge, torde ganska långt tillbaka i tiden. Själv tror jag att det är så längesedan, som när klasskilnaden började mellan lantbefolkningen. Förhållandena vid logdanserna var givetvis högst primitift. Ofta var de ochså anledningen till en massa bråk och slagsmål, beroende av att det kom folk dit från andra byalag. Några föreningsfäster fans ej här i äldre tid. Den första förening, som jag vet om var en skytteförening Kinnahus Skyttegille. Den bildades i början av 1900 talet, namnet är taget från en härbe fintlig, sedan dansk-svenska krigens fästning "Kinnahus fästning". Denna förening anordnade de första offentliga fästtillstälningarna som funnits här i orten och även på flera mils radie. Dessa fäster var storartade anordningar och efter den tidens förhållanden, mycket besökta. De anordnades blott en gång om året i regel i aug, månad. De började kl, 4 e, m, och slutade i regel ej förrän kl, 4 på morron. Även här var det spriten, som störde och fördärvade, näjet och ordningen. Blott en fjärdingsman var närvarande för ordningens upprätt-hållanden och vid honom fäste de ej stort avseende. Den tidens bråkstakar var vana vid att göra upp sina mellanhavanden utan inbland-

ning från rättvisans handhavare. Vid ett bättre slagsmål gick fjärdingsmannen och så helst undan, sedan hanbett kontrahenterna sluta upp, det hände annars att han själv fick med av smockorna, som frikostigt delades ut. När dessa offentliga tillstälningar började var det nog almänt så att ungdomen helst gick i grupper. Orsaken till detta var, såväl sociala skilnader, som den gamla vanan av byalagen. Det var heller inte roligt för en eller två pojkar att komma för sig själva. Om det vid ett sådant tillfälle, blev sedda av en annan grupp och det fans gammalt groll dem emellan, passade de tillfället till att göra upp. Den största gruppen av tjänstefolk kom från torpare och backstugehem, många kom och så från hantverkarhem där faderns hantverk ej var av den proportion att det även kunde ge barnen en utkomst. Även de mindre bondgårdarnas ungdom var tvungna till att ta tjänsteplatser. En liten gård där det fans många barn blev en del tvungna till att flytta ut. En orsak var och så den att det fans många hondhem, som var snåla och inte ville ge en hemvarande son eller dotter något i kontanter, dessa tog då i regel enplats. Platser tog nog de flesta, åtminstone i början i sin hemtrakt, men

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

16.

ACC. N:oR M. 14099:17.

17.

även utomsocknes. Många sökte sig ochså till de större gårdarna troligen för att de tänkte sig att där finna, mera jämnställda kamrater. Till utlandet var det nog inte så många, som sökte sig, men det har förekommit. Jag vet om ett par stycken härifrån, nu döda män, som hade haft drängplats i Danmark. Det var först när emigrationen till Amerika började, som någon flyttning till utlandet i någon nämnvärd grad började. En gårdsson eller gårdsdotter, som hade dräng eller pigtjänst, var i stort sett jämnställda, med de övriga tjänarna. I regel kom de från relativt fattiga hem och var väl i det närmaste jämnställda med torparbarn. Sitt umgänge hade de då bland sina kamrater. Från det nu nämnda fans väl ochså, som nästan inom allting undantagsfall, med andra ord det fans jivetvis tjänare från sådana bondhem, som höll sig för lite mer och även blev hållna för lite bättre än de andra tjänarna. Jag minns att min far berättade om sådant, men jag minns det inte riktigt så noga, så att jag vill uppteckna det. I hur stor utsträckning, som giftermål förekom mellan tjänstefolk, XXXXXXXXXXXXXXXX och gårdarnas ungdom är svårt att precisera. Men att sådant förekom är ju ganska bekant.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

17.

ACC. N:oR M. 14099:18.

18.

Om sådana äktenskap både lyckliga och olyckliga, har ju ett flertal både bygdehistorier och romaner skrivits. Det fans föräldrar, som till högsta grad motsatte sig, att deras barn gifte sig under sitt s.k.stånd. Det fans sådana, som tog en sådan händelse mycke hårt, de ansåg den så förnedrande, att de inte längre ville ha med sitt barn att göra. Med andra ord de var uteslängda från sitt hem. Men det fans också föräldrar, som var förstående, även för detta. Om en dräng eller piga, som det här på orten kallades, gift sig in i en gård och blev husbonde eller husmor, blev i en del fall bra, i en del dåliga. Om de tog sin uppkomst förståndigt, så det inte steg dem åt huvudet gick det nog bra. Men om det blev tvärtom, blev det kanske inte så bra. En förutvarande medtjänare, fick väl inte riktigt samma respekt för en sådan husbonde. Och det hände vid tvistiga fall att hon eller han då fick höra omtalas, att även de inte har varigt annat än piga eller dräng. Giftermål mellan de större gårdarnas ungdom, "herrskapsungdomen" och tjänstefolk, var sällsynt. Jag vet inte om mer än ett sådant fall, som inträffat här. Detta säregna fall vill jag dock berätta. Han var från den förnämsta familjen här, på den största

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

18.

gården, aktieägare i ett stort bolag, som ägde många gårdar och sko-
gar.. Han gillade inte riktigt helt sina syskon och närmaste anför-
vanter, heroende av att han först varigt tilldelad att sköta en stor
gård, som tillhörde bolaget och räknade med att denna skulle bli hans.
Det blev emellertid inte så, denna gård fick en svåger till honom i
en sitt giftermål med ~~XXX~~ syster till honom.. Själv blev han tilldelad
en av bolagets mindre gårdar. Detta ansåg han, som en oförrätt mot
honom och för att glömma, började han att sprita allt för mycke..
Hon var torpardon dotter och piga hos honom.. Innan han gifte sig med
henne, skulle han, som tidens sed var, tala om detta för sina anhöriga
bland annat en sin broder, som var disponent för bolaget. Både hans
anhöriga och folket i orten ansåg nog mest att han ~~XXX~~ tänkt att
gifta sig med henne, för att ~~gXXX~~ reta sina anhöriga. Sedan han bör-
jat att sprita så mycke, var han heller inte så högt hållen av sina
anhöriga. De ansåg om han gifte sig, kanske detta blev bättre. När
han meddelade sin broder disponenten, att han skulle gifta sig med
sin piga, svarade denna. Jasså ja ja du, ja tycker bara att det blir
synd om tösen.

ACC. N.R M. 14099:20.

20.

Tilltalsord, som användes av tjänstefolk mot husbondfolk, var mycket beroende av husbondsfolkets sociala ställning. Om husbondfolket hade några titlar att åberopa, skulle dessa användas, som tilltalsord. På de stora gårdarna tilltalades ägaren helst om han var äldre med patrnn. Sedan fans det grevar och baroner m.m., som mycket hårt höll på sina titlar. Tilltalsord till de vanliga bönderna var väl det vanligaste med namnen. Men även tilltalsordet "husbond" förekom. Till husbondmoran, blev ofta hennes namn, "mor Stina" m.m. Detta senare till husbondfolk, som ej gjorde anspråk på något särskilt tilltalsord, utan blott en viss hövlighet från tjänarna. Husbondfolket tilltalade i regel sina tjänare med deras förnamn. Sina befallningar utdelade husbondfolket i regel till sina tjänara, i vänliga men bestämda former. Hetsiga tillmälen kunde givetvis också förekomma. Något samråd om arbetsanvisningarna förekom ej, i så fall i undantags fall. Tjänarna hade att lyda en tillsagd befallning, även om den var tokig. Några bestraffningar för olika förseelser, torde inte ha förekommit under den tidsepok, som uppteckningen avser. På de stora gårdarna tilldelades ibland drängarna, ett hårdare och svårare arbete,

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

20.

ACC. NR M. 14099:21.
21.

för någon eller några förseelser, som de gjort. Jag tar för givet att dena fråga inte avser tiden så långt tillbaka, som när husagan var berättigad... Något direkt exempel på att tjänstefolkets arbetskraft utnyttjats utöver det mera vanliga, kan jag inte ge. I allmänhet utnyttjades den nog så hårt, som möjligt. Men även med detta var det kanske en stor skillnad, på en gård och en annan. En del gårdar hade gott ryckte om sig, vad som beträffar såväl mat, som behandling i övrigt. Andra hade motsatt ryckte, de hade också värre för att få tjänstefolk... Något fall när en tjänare lämnat sin tjänst i olaga tid och bestraffning för detta, har jag inte hört omtalas, jag tror inte att detta inträffade så ofta. Tjänstehjonsstadgan kände nog båda till.

Härmed har jag efter frågelistan med min mor och en fru Anna Erlandsson, som även varigt piga på Ellebäckstorp, åren 1897-99., upptecknat vad de berättat. Båda har lämnat exakt lika uppgifter, skillnaden var blott den att när fru Erlandsson, som kom till Ellebäckstorp ~~två~~ två år efter mor, hade pigorna fått eget rum. Fru Erlandsson hade innan varigt piga på en bondgård, jag fortsätter med hennes berättelse här om.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND.

21.

ACC. N:o M. 14099:22.

22.

Denna uppteckning, som gäller en vanlig bondgård, från åren 1895-97.

Berättare Anna Erlandsson är född i Fagered socken i Halland, men

har sedan år 1895 vistats här i Frölunda. Gården, som hon var piga
på dessa år, hette Ängasjö. På denna gård var det en piga och en ~~en~~
dräng. Gården hade 8-10 kor och 2 hästar, och vanliga smådjur.

Husbandfolket på denna gård var ej ägare till densamma, de brukade
den på så kallat hälftenbruk. Detta husbandfolk fick givetvis arbeta
själva med lite av varje, en dräng och en piga var för lite att
leva på. Husmodern ville dock inte delta i de värsta och tyngsta
arbetena, mjölkningen ville hon inte gärna delta i. Husbanden över-
lät likaså de tyngsta och besvärligaste arbetena till drängen. Hus-
bonden var också mycke borta på marknader, auktioner m.m., han handla-
de med djur. Den här nämnda arbets fördelningen var ganska vanlig
på de mindre gårdarna, förutsatt att drängen eller pigan var, som ut-
trycket hette "fulltakandes". (gamla nog och fullt arbetsföra.)

Arbetsfördelningen på ett sådant här mindre ställe, blev ej lika,
som på ett större. Männens fick hjälpas åt att göra sitt arbete, li-
kaså kvinnorna, undantagandes mjölkningen, som pigan i regel fick

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

22.

ACC. N:o M. 14099:23.

23.

göra ensam. Utvodring av djuren fick flickan vid vissa tillfällen göra, det var mest på dagen detta hände om drängen eller bonden ej var hemma, utgödsling behövde hon dock inte att göra. Männens hjälpte aldrig till med något husligt arbete mer än vad som gällde slakt, styckning av djuret och hackning av korvmat. Vad som beträffar vissa arbeten, som ansågs som nedsättande att göra, hänvisar jag till vad jag förut i uppteckningen från Ellebäckstorp nämnt. Även på de mindre ställena var arbetstiden lång, i vissa fall åtminstone för kvinnorna. Någon normal arbetsdag eller arbets tid fans ej, vi fick arbeta så länge det fans någonting att göra, sade min berättare. På morgonen började de ej så tidigt, som var vanligt på de stora gårdarna, men senast kl. 6. Sommartid blev det sent på kvällarna helst under bärningstiden. Kvinnorna fick hjälpa till med arbetet i slätta och skörd, när kvällen kom fick husmor laga mat sköta om barnen, pigan mjölka korna, korna gick då mycke på skogen och betade och ofta hände det att de ej var hemkomna. Pigan fick då gå till skogen för att hämta dem, ofta kunde det bli en ganska lång väg att gå och söka och i regel var det mörkt innan hon kom hem.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

23.

ACC. N.R M. 14099:24
27.

Någon ordnad fritid hade tjänstefolket ingenstans då det var endast friveckan, som var deras egentliga fritid. Denna fritid kunde de giftvis tillbringa på gården om de ville, men det var inte många som gjorde. De som hade hem sökte sig gärna dit. Mat var ej vanligt att tjänarna fick med sig hem, så var förhållandet även på detta ställe. Känslan av samhörighet mellan husbondefolk och tjänare var mera på en liten gård än en stor. I stort sett var det väl en klasskilnad även på de små gårdarna, men ej så stor, som på de stora vars ägare nästan alltid var finare herrskap, som får hänföras till den tidens överklass. Gemenskapen på de mindre, alltså de vanliga bondgårdarna kunde också skilja sig betydligt. Men en viss gräns fans dock allstans emellan husbondefolk och tjänare. De gårdar, som tjänarna helt betraktades, som familjemedlemmar, var nog inte så värst många. Den inbördes lojaliteten förekom också mycke mera på de ~~XXMAXXMAXX~~ små, än på de stora gårdarna. Klasskilnaden på de små gårdarna mellan husbondefolket och tjänarna, var ej så stor, som på de stora gårdarna. På de små gårdarna fick husbondefolket tillsammans med tjänarna deltaga i gården arbete, de fick en närmare kontakt med varandra och

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

27.

därmed en känsla av mera samhörighet och solidaritet. Även på detta ställe var pigans plats i köket, detta torde varigt det mest vanliga åtminstone vintertid, Sommartid fans på en del gårdar vindsrum, som kunde användas till sovrum, de s.k, loftrummen "pigloft". Så var dock ej förhållandet på detta ställe, här fick pigan ligga i köket, även sommartid. På denna gård åt husbondefolket och tjänarna tillsammans.

Anna Erlandsson omtalar att de, som ägde gården och, som själva och så hade brukat den, att de aldrig åt tillsammans med sina tjänare.

Jag har förut nämnt att det kunde skilja mycket på folk, som till synes hade samma sociala ställning, ett sådant fall, som det nu nämnda bevisar detta. Vid min fråga om tjänarna på denna gård fick delta husborde och dess fastigheter vid olika tillfällen, ex fär jag till svar, inte jag, en piga hade mer att göra vid ett sådant tillfälle, än någonsin annars. Vid min fråga hur det var för drängen, fick jag till svar att hon inte riktigt kunde minnas ~~XXXX~~, hur det var med detta, men hon trodde att han ej var med bland de inbjudna. Men även i detta fall, kunde det vara olika i den ena och den andra gården. Men i de allra flesta fall fick tjänarna inte vara med.

ACC. N.R M. 14099:26,

26.

Vad som beträffar förhållandet mellan tjänarna och gårdarnas egen ungdom, var förhållandena och samvaron mer bland de vanliga bondgårdarnas ungdom än herrskapsgårdarna, för den var så gott, som obefintlig. Hur förhållandet var i byalagens danslag, har jag förut beskrivit och det är väl onödigt med en upprepning. Likaså från vilka hem, som tjänstefolket kom och även de återstående frågorna i formuläret har mina berättare besvarat exakt lika.

Med detta har jag alltså försökt att göra en XXXXXXXXX uppteckning om förhållandena mellan husbondefolk och tjänstefolk, från en större gård eller gods och från en vanlig bondgård. Utöver detta vill jag göra en uppteckning från en mindre herrgård, detta blir vad jag själv har upplevat, som dräng.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

26.

27.

Min far, som förut varigt födräng på en utgård till Mölneby, flyttade år 1914 till en gård här i byn. Denna gård hade förut ägts även den av Mölneby. Mölneby sålde vid denna tid de flesta av sina gårdar bolaget upplöstes nämligen då. Den som köpte denna gård hade förut varigt varigt skogs och magasinsförvaltare på Mölneby. Min fars anställning hos honom var, som arbetande rättare. Själv fick jag, som alla andras fattiga barn börja att arbeta så snart, som en dugde till alldrig så lite. Jag var 12 år det året, som mina föräldrar flyttade till denna gård, jag hade alltså redan på den andra gården fått vara med att arbeta i många år. Här på denna gård fick jeg arbeta nästan varje dag, såväl vinter, som sommar, undantagandes tiden för skolan. Jag bodde och åt hos mina föräldrar tills jag var 16 år, hade alltså daglön för mitt arbete. Orsaken till att jag sedan skulle bliva dräng och äta i husbondefolkets kök var, att husbonden gifte sig det året Förut hade han haft en hushållerska och en dräng, som alltså hade maten av husbonden. Hans fru skulle emellertid ha två pigor och då ansågs det att jag lika gärna kunde åta där ochså, senare blev det en daglönare till, som åt med oss.

Gården, som denna uppteckning gäller, hade en 75-80 tunnland öppen jord därtill några tunnland betesmarker och rätt mycket skogsmark.

ACC. N:o M. 14099:28.
28.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

28.

Med ungdjuren inberäknade fans det en 25 nötkreatur, ett 10 tal svin i bland mera och några stycken får, 5-6 hästar. Arbetsstyrkan var, far som arbetande rättare, en djurskötare, två fast anställda drängar, en daglönare, som även åt i husbandsköket, en torpare, som fick göra dagsverken, jag vill minnas att det var två i veckan under sommar månaderna och ett och ett halvt under vintertiden. Dessutom var torparen skyldig att arbeta vid gården, vid behov. De olika hantverkarna skulle ochså, åtminstone de flesta äta i gårdsköket. Pigorna var två styck en köksa och en husa. De fick hjälp vid stortvätt och vid storslakt. På denna gård deltog ej husbonden något nämnvärt i gårdenas arbete, delvis hade han annat att göra, bland annat kommunala uppdrag, senare hade han i sitt hem ett avdelningskontor för en bank. Husmodern hade tillsynen över hemmet, något direkt arbete utförde hon ej. Någon rang skilnad mellan tjänarna förekom ej. Däremot betraktade husbandfolket oss efter en viss rang. Fordelningen av arbetet tjänarna emellan förekom till en viss del, fast i jordbruks och skogsarbetet fick vi alla göra lika. Därutöver hade vi oss tilldelade speciella göremål mest beroende av, om den ene av oss kunde göra ett arbete bättre än

ACC. N:oR M. 14099:29
29,

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

29.

den andra. Vi två fast anställda drängar skulle alltid utföra körslor med hästarna. Min far körde alltid såmaskinen, självbindaren, matade tröskverket, och en del andra liknande arbeten, som krävde lite mera omdöme och ansvar, fick han av sin ställning, som rättare utföra. Jag fick ibland fungera, som kusk. En av drängarna skulle också vara detta. Det var köringar till station, hämnning av främmande, som kom och nära nära husbondefolket själva reste. Kör dem till bjudningar m.m. En knappast avundsvärd lott, körningarna till bjudningarna var värst helst vintertid. Dessa bjudningar var alltid på kvällarna, jag hade först fått göra min vanliga och i regel hårda arbetsdag, sedan göra vagn eller släde, häst och mig själv färdig och kom inte hem förrän sent, för det mästa var kl, 2 på natten innan dessa kalas var slut. Dagen efter fick jag börja mitt arbete i ordinarie tid. Men det fanns även fördelar med detta kuskjobb, många körningar till stationerna förekom under dägen, då var det lättare, än att plöja, harva, köra och sprida gödsel, m.m. Pigorna hade i första hand var och sin sitt arbete, köksan i första hand sitt, likaså husan, sedan fick de hjälpas åt med överblivna arbeten. På denna gård var arbetet mellan kvinnor och män helt delat. Pigorna deltog inte alls i arbetet utomhus, ej heller med mjölkning. Innan vattenledning blev framdragen, fick vi drängar

ACC. N:oR M. 14099:30.
30.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

30.

tjänstgöra, som sådan. Varje middag när vi gick in för att äta, fick vi bära vatten med oss in. Kogubben skulle ombesörja införslen av ved, senare blev det hans lott att ~~ta~~ även frakta in vatten. Denna tid, som avser åren 1918-21 hade vad arbetstiden beträffar, skett en betydlig förändring. För oss drängar och ~~ä~~ven de andra arbetarna på gården började arbetet kl, 7 på morgonen och slutade sommartid ~~KIXXXMK~~ ~~kl,~~ ~~7,30~~, Efter 1920 kl, 7,00. e,m, men vi drängar var skyldiga att på morron ryckta hästarna och gödsla ut, så kl, 6,00 började vår egentliga arbetsdag. Far utfodrade hästarna och rycktade unghästar-na, så han fick trots att han var rättare börja tidigare än vi, kl, 5,00. Fick han vara i stallen, den tid, som hästarna gick i hårt arbete. Vintertid började vi arbetet, när det var så ljust att vi kunde se och slutade med mörkrets inbrott. Förutom att vi gick till stallen för att vattna och se till hästarna och för att laga ett seldon, som under dagen gått sönder, utförde vi inget arbete under de mörka vin-terkvällarna. Söndagarna hade vi fria de två och arbetade den tredje, vi var tre och gjorde var sin stallsöndag. Vi var dock skyldiga, såväl på kvällar, som söndagar, att hjälpa till om några djur blev sjuka med den vård, som de då krävde. Pigorna hade sommartid ungefär samma arbets tid, som vi drängar, kanske något längre på kvällen, kl, var nog 8-8,30

ACC. N:R M. 14099:3/.
3/

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

3/.

innan de var fria för dagen,när det var kalas och ibland en del extra göromål,som tvätt,slakt,putsning av koppar m,m,blev det betydligt senare.Vintertiden hade de lika lång arbetstid då,de behövde förstås inte att börja så tidigt på morron,vi drängar kom då in nästan en timma senare för att äta.Men på kvällen var det nog nära lika sent för dem.På vinterkvällarna brukade vi drängar att hjälpa dem;frivilligt alltså," med stortvätt "byk" och putsningen med all koppar,som inom parantäs sagt hängde på väggarna endast till lyx. Som jag förut nämnt hade vi drängar,bortsett från hästarnas skötsel,söndagarna fria.Pigorna hade varannan söndagseftermiddag fritt. Denna tid liksom kvällarna eller kanske rättare sagt nätterna disponerade vi fritt både drängar och pigor. Någon fritid utöver denna fans inte,tjänste-hjonsstadgan,den s,k, städjan för året,som här på orten var fem kr, för år,och friveckan på hösten,var då avskaffat och borta.Någon käns-la av samhörighet mellan oss tjänare och husbondefolket,har jag svårt för att kunna besvara,om den fans eller ej.Sett från en synpunkt X fans den ej alls,från en annan fans den nog i en viss grad.Samhörigheten bestod nog mest i merkantala ting,någon personlig samhörighet var det aldrig fråga om.Jag tror att detta mest har kommit till synes sedan.Åtminstone är detta fallet vad,som beträffar våran familj.

ACC. N:R

M. 14099:32,
32.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

3d.

Detta herrskap, de tillhörde och räknade sig i högsta grad, åtminstone frun till denna klass. De har alltid sedan varigt intresserade av oss och vårt fortsatta liv. De blev av en viss orsak tvungna att sälja gården 1929, men allt sedan dess har frun varigt i kontakt med oss, och även varigt här och hälsat på. Hennes man dog i början av 30 tal et, sedan 1929 har hon, ja från början hela familjen varigt bosatta i Göteborg och Stockholm. Jag bodde i mina föräldrars bostad, den andra drängen hade ett rum i en magasinsbyggnad, i detta rum fans kakelugn han fick elda själv "om han inte var särskilt god vän med någon av pigorna" de var inte skyldiga till att göra det. Pigorna hade sitt rum i den stora byggnaden, intill köket, det var ett stort, vackert och bra rum. Undantagandes julafenton fick vi aldrig äta tillsammans med "herrskapet", ej på samma tid, och ej heller samma mat. Endast söndagsmiddagarna åt vi på samma tid, och samma mat, de först och vi sedan. Julafenton var alla gårdenas anställda bjutna av herrskapet, även torparen och även de anställdas familjer. Då skulle vi äta gemensamt i köket det var först och främst dopp i gryta och allt vad, som hör julen till sedan fick vi kaffe i salen och eventuella julklappar, jag vill minnas att alla fick detta, även barnen fick små saker. Ja detta var trots allt, en viss högtidsstund för oss tjänare. Och om jag skall tro frun

ACC. N.R M. 14099:33.

33.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

33.

XX vilket jag vill göra, var dethögtidsstunder även för dem. Värje jul brukar hon att skriva till mor, och värje gång påminner hon om gångna för henne lyckliga tider, det är särskilt julafton, som hon framhåller och därmed förknippade minnen, från gångna tider. Det är väl så att kanske alla människor har mer än en sida, detta hade även hon. Hon var stolt, nästan till barnslighet och dumhet, klasskilnaden höll hon mycke hårt på, men hon var godhjärtad. Givmildheten kan ju också ha två sidor, man kan ge av godhet och av hjärtat, men också av stolthet, för att det skall synas utåt. För detta herrskap var det ju inget som hindrade att det var båda delar. För dem kunde det givetvis vara en glädje att se sina tjänare glada och belåtna, tacksvamma över vad de fått, likaså barnens ännu mera glädjeskinande ansikten. Men också visste de att det också skulle synas utåt. För deras skull hoppas jag att det var det första alternativet, som var anledning till detta julkallas. Vid deras bjuringar var vi annars aldrig med dem, eller rätteare med de inbjudna. En gång om året, det var vid hennes födelsedag, var alla manliga arbetare och ibland även deras hustrur inbjudna. Men vi fick alltid vara för oss själva, vår plats var då i pigkammaren. DETTE var vi glada för, vi behövde inte tänka på något särskilt uppförande

ACC. N:oR M. 14099:34

34.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

34.

En sådan kväll hade vi drängar ochså till uppgift att ta emot gäster-
nas hästar, och på natten spänna för och köra fram dem. En gång gick
det nästan galet med detta, kalasen var alltid bra, både vad mat och
sprit beträffar, vi drängar var unga båda två och hade svårt för att
vara vakna så längen. Vi gick och lade oss på en icke vanlig plats
och näi tiden varinne för gästernas hemfärd, kunde pigorna inte fin-
na oss, de gick då och väkte min far. Han hade ju ochså varigt med på
kalaset och var inte god för att bli väckt vid denna tid på denna
natten. Vi låg emellertid i stallen, när han kom dit vakna vi givet-
vis. Även hern kom dit och skulle se varför alldrig hästarna kom ~~x~~
~~KMM~~ fram, den gången fick vi ovett av båda två. Till detta herrskap skul-
le vi helst säga, herr och fru, med namnet efteråt ~~S~~ärskilt hon höll
mycket hårt på detta, han själv var belåten med namnet, och vi sade
inget mer när hon inte hörde det. Han fick senare titlar, först kamrer
sedan direktör, men då var ej jag dräng där. Givetvis skulle han då
tilltalas med dessa, fast han var inte svag för det själv. Far frågade
hon ~~om~~ ^{var} han blivit kamrer om detskulle vara detta tilltals ord nu,
men han svarade nej, oss emellan går det bra med det gamla. Men som
jag förut nämnd var frun mycke noga med detta. En gång kom det en bon-
de dit "känd för sin slagfärdighet" och frågade efter x om han var hem-

ACC. N.R M. 14099:35.

35

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

35

ma, ja herr x är hemma, svarade frun, det var bara x jag ville träffa
svarade bonden då.

Med denna uppteckning av min egen erfarenhet, som dräng, har jag
väl åtminstone i en viss mån frångått frågelistans mening. Men jag
tyckte det att just denna gårdsstorlek, likaså
ägarna till densamma, skilde sig ganska vesäntligt, från det
mina berättare skildrat, från en större gård och en mindre så-
dan. Hoppas att något av det kan ha värde för folklivsarkivet.

Jag vill också lite mera sammanfattat skildra, skilnaden på en gård då och nu. Här på orten finns mej veterligt inga bondpiga kvar, drängar finns, som jag förut nämnt tre st, Statarna är XX finns inte längre nu, de heter lantarbetare numera. Torparna hör snart också till en gången tid. Idag vet jag inte att det finns mer än en, som gör dagsverken för sitt torp, mot minst 50 kanske en 70-80 vid sekelskiftet. Någon jämförelse mellan dagens lantarbetare och gångna tiders statare och drängar, XXX vad som beträffar, arbetstid, betalning, bostäder, och allmänna rättigheter, finns väl knappast. I varje fall skulle det bliva ganska omständigt att beskriva det. Men det är också mycket annat, som skiljer. Genom jordbruks mekanisering, är arbetsförhållandena betydligt ändrade. Givetvis är mycket av jordbruks arbete lättare genom me-

ACC. N:o M. 14099:36.
36.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

36.

kaniseringen, men i vissa fall ochså tråkigare. Arbetsstyrkan på går-
darna är betydligt mycket mindre nu än förr. Mycket av den gamla arbets-
glädjen, har genom mekaniseringen försvunnit. Försvunnit har också, al-
la gamla traditioner, med fästliga avslutningar, när arbeten med slätt-
ern, skörden, m.m., hade slutförts. Förr när all körning utfördes med
oxar och hästar, kunde körarna under vilopausen, som dragarna ibland
var tvungna att ha, likaså under kafferasterna träffas och pratas vid.
Vid plöjning t.e.x., gick man till varandra och såg efter vem, som plöj-
de de rakaste och finaste fårorna, man hade tid med detta, medan dju-
ren viledede. Samma kontakt hade arbetsfolket med varandra, nästan inom
alla av jordbruks många olika arbeten. Denna kontakt eller samvaro
under arbetet, som många gånger blev små glädjestunder, är helt borta.
Nu är det traktorerna, som dånar fram med harv, plog och skördetröskor
de behöver inte att vila och ger inte arbetarna något tillfälle till
någon extra avkoppling. Jag har talat med många av de äldre lanterbe-
tarna här på orten, om deras förhållanden XXXX förr och nu. I stort
sett var deras omdöme detsamma, som mitt. Om denna skilnad vore XXXX
mycket att beskriva, men det var väl inte menat i detta sammanhang.
Jag tyckte dock att det var roligt med dessa små jämförelser av förr
och nu.